

Az unitárius keresztény vallás a kegyesség ápolására kiválóan alkalmas.

B E S Z É D

a második congregationalista unitárius templom
felszentelése alkalmával.

New-York, 1826.

Márk. 12, 29. 30: „Jézus pedig felele néki: minden parancsolatok között az első ez: Halljad Izrael! a mi urunk Istenünk egy ur. Szeressed azért a te uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. Ez az első parancsolat.“

Összegyültünk, hogy ez épületet az egy élő és igaz Isten imádásának, s az ő fia, a Jézus Krisztus, által tanított vallásnak szenteljük. Mi nem akarunk e tény által e darabocskát földnek és eme feladatnak valami kiváló szentséget és titkos erőt tulajdonítani. Nem gondoljuk, hogy a most itt végbevitt szertartások következtében kedvesebb lesz az itt felajánlott ima annál, a mit a lélek magányában, vagy munkálkodás közepette emel ég felé; vagy mintha az e szószékből lehangzott oktatások sikeresebbek lennének a magános szobában vagy a szabad levegőn eléadottaknál. A felszentelés alatt kegyeletes kifejezését értjük annak a célnak, a mire ez az épület emelve van, midőn egyesülünk imában azzal, a ki egyedül koronázhatja sikerrel a mi törekvésünket, hogy célunk elfogadtassék és bételjék. Mi e vallásos tényre vonatkozólag semmi parancsra nem akadunk ugyan az új testamentumban, s ezért némelyek kételkednek is ennek helyes volta felől. De mi nem azok közé tartozunk, a kik az írott szót oly törvénykönyvnek tekintik, a melynek betűi szerint kell kormányoznunk egész életünket. Ellenkezőleg, mi azt hisszük, hogy a keresztény vallás egész kitü-

nő jelessége abban áll, hogy az nem foglalkozik apró rendszabályokkal, hanem miután általános nézeteket adott a kötelességről, s tiszta és önzetlen lelket parancsolt, reánk bizza, hogy e szabályokat alkalmazzuk, és e szellemet kifejezzük, a bennünk levő isteni intő szó készsége, s ama mindig változó körülmények igényei és szükségéi szerint, a melyek közé helyezve vagyunk. Azt is hiszszük, hogy a kijelentésnek nem az volt a célja, hogy Istennek más tanításmódjait érvényen kívül helyezze; hogy annak nem az volt a célja, hogy a természet szavát elfojtsa, hanem hogy még hallhatóbbá tegye. Már most a természet helyesnek talál egy oly ténnyt, a minőt ma végbevinni egybegyültünk. A természet tanította meg mindig az embereket arra, hogy midőn egy fontos, s nyilvános és maradandó jó végre szánt épületet bevégeznek, azt bizonyos ünnepélyes szertartással adják át annak a célnak, a melyre építve van. Mi sok szentséget találunk ez erkölcsi ösztönben, e törvényben, a mely belé van írva a szivbe, s tisztelettel figyelve Istennek bárminő úton közölt sugallatára, nem kételkedünk, hogy megnyerjük az ő tetszését és áldását.

Említettem, hogy mi ez épületet a Krisztus evangéliuma tanításának szenteljük. Azonban e szavak, a ker. egyház jelen állapotában, nem oly pontosak, a milyenekké egykor lesznek. Az evangéliumot különbözőleg magyarázzák. Külön alakokban prédikálják. A kereszténység külön felekezetekre van oszolva. A mikor tehát egy új imaházat látunk építve, azonnal e kérdés támad bennünk: A ker. vallás melyik tanítási módjának van szánva? Szükségtelen mondanom, kedves hallgatóim, hogy ezt a házat a keresztényeknek amaz osztálya építette, a kiket unitáriusoknak hívnak, és hogy itt ugy tanítják az evangéliumot, a mint azt a hívőknek ama tömege magyarázza. Önök ezt mind tudják, de talán lehetnek jelen olyanok, a kik nem társítottak kellő értelmet azzal a szóval, mely a ker. vallásról való sajátos nézeteinket jelzi. Az unitárius vallást oly sok szidalommal illették, oly sokszor beszéltek róla a félelem, ijedtség, boszankodás és csufolódás hangján, hogy sokan ezt valami szörnyű, istentelen és kimondhatatlan veszedelmes dolognak tekintik. Az ilyeneknek azt mondom, hogy e tan, a melyet némelyek a sátán legujabb és legtökéletesebb találmányának, az ő káromlásai öszszegének és legravaszabb fegyvernek tartanak, a minőt csak valaha a pokol tüzében gyárthattak, oda megyen ki: hogy Egy Isten van, az atya, és hogy Jézus

Krisztus nem ez az Egy Isten, hanem az ő fia és követő, a ki minden hatalmát és dicsőségét a mindenek atyjától nyerte, és a ki nem azért jött a világra, hogy magának legfőbb tiszteletet igényeljen, hanem hogy felemelje a lelket az atyához, az egyetlen isteni személyhez, a vallásos imádás egyetlen legfőbb tárgyához. Nekünk úgy tetszik, hogy e tan nem a pokolból eredt, hanem az Isten trónjától szállott le, hogy minket oda hívjon és vonjon. Nekünk úgy tetszik, hogy ez a szentírásból származott, oly hangos szózáttal, mint víz zúgása, s oly tisztán, mint-ha Jézus testi alakban tisztán hirdetné füleinkbe. Mi ez épületet e tannak, és az evel következetesen magyarázott keresztény vallásnak szenteljük.

Hogy mi e tant terjeszteni óhajtjuk, nem tagadjuk. Ez oly kincs, a melyet nem kívánunk csak magunknak tartani, nem merünk bezárni saját keblünkbe. Azt tartjuk, hogy ez nekünk a magunk és mások számára is volt adva. Örvidenénk, ha ezt e nagy városban mindenütt elterjeszthetnők, minden hajlékba bevihetnők, és hazánk legtávolabbi lakóhelyéig elküldhetnők. De tán azt kérdi valaki, hogy miért óhajtjuk mi ennek elterjedését? Nem merjük azt mondani, hogy mi legkevésbé sem vagyunk áthatva a felekezeti érzelemtől; mert mi azt dühöngeni látjuk magunk körül s többeknek kellene lennünk embereknél, ha egészen kikerülnők e ragályos szenvedélyt. Azt azonban reméljük, hogy főczélunk és törekvésünk nem felekezeties, sőt oda irányul, hogy a mostaninál tisztább és nemesebb kegyességet eszközöljön. Minket nem az vezet, hogy nézeteinket csupán ama meggyőződés által terjeszszük, hogy azok igazak; mert sok oly igazság van, p. o. történeti, metaphysikai, tudományos, irodalmi, a melyeknek terjesztésére semmi vágyódásunk nincs. Mi azokat a legmagasztosabb, legfontosabb és leghathatósabb igazságoknak tartjuk, a melyek ez okból azoknak ismeretesekké tételére állandó bizonyítékot és komoly törekvést igényelnek. E beszédek alatt nem azt értjük, hogy mi a mi különös nézeteinket az üdvösségre nézve lényegeseknek tekintjük. Távol legyen tőlünk a kizárásnak eme szelleme, az antikrisztusnak eme lelke, a pápaság és a protestantismus minden csalódásainak e leggonoszabbika. Mi semmi egyebet nem tartunk lényegesnek, csupán azt, hogy szivünk, lelkünk és életünk szentelje magát egyszerüen és kiválólag Istennek és az ő akaratának. És biztosak vagyunk a felől, hogy ezt a legfőbb lény iránti benső és

gyakorlati odaadást a ker. vallás minden alakjában el lehet érni és fogadni. Azt hisszük azonban, hogy ennek sokkal inkább kedvez az általunk vallott igazság, mint bármely más hitrendszer. Mi olyanak tekintjük az unitárismust, a mely kiválóan barátja a benső, élő és gyakorlati kegyességnek. Ezért becsüljük azt; ezért szeretnők elterjeszteni és azt kívánjuk, hogy csak az fogadja el, a ki abból ez égi befolyást keresi és meríti.

Miután az unitárius ker. vallásnak e jelleme és tulajdonsága, — ez a valódi, mély és élő kegyesség ápolására alkalmas volta a főök, a miért mi ahhoz ragaszkodunk, s ez épületet annak tanítására felszenteljük, ezért helyén láttam, hogy azt mai beszédem tárgyává tegyem. Nem szándékom az unitarismus igaz voltát szentírásbeli tekintélyek által bizonyítgatni, mert ez érv túlterjedne egy beszéd keretén, hanem csak azt akarom, hogy annak egy emelkedett vallásos jellem alkotására vonatkozó magasabb rendű törekvését kimutassam. Ha azonban ez az álláspont fentartható, akkor nem csekély erejű bizonyítékot szolgáltatam nézeteink igaz voltának támogatására; mert a ker. vallásnak kétségen kívül az a főczélja, hogy a [kegyességet előmozdítsa, minket Istenhez vigyen, lelkünket ama nagy lényvel betöltse, minket iránta élővé tegyen; és egy vallásos rendszernek a maga isteni eredetéről nincs hitelesebb bélyege, mint az, hogy az tisztán, egyenesen és különösen alkalmas arra, hogy a lelket megnyugtassa s a maga teremtményéhez emelje. Így szólván az unitárius ker. vallásról, mint olyanról, a mely a kegyességet előmozdítja, meg kell jegyezmem, hogy én ezt a szót a maga valódi és legmagasztosabb értelmében veszem. Ez alatt nem értem mindazt, a mi a kegyesség nevét viseli, mert e czim alatt a babonaság, vakbuzgóság és formaiság szanaszét járnak és magoknak tiszteletet igényelnek. Nem értem én ez alatt a léleknek aggódó állapotát, nem rabszolgai félelmét, nem a pokoltóli iszonyodást, nem a formaiságok ismétlését, nem a templomba járást, nem a hangos vallástételt, még a mások vallástalanságának szigorú birálatát sem; hanem gyermeki szeretetet és tiszteletet Isten iránt, őszinte hálát, örömteljes bizalmat, kész engedelmességet, és mindenek előtt a teremtmény örökké munkás és határtalan jóságának utánzását.

Jelen beszédem tárgya megkívánja, hogy teljes szabadsággal szóljak a különböző vallás-rendszerekről. De ne értsenek félre. Ne vádoljanak engem könnyedén kegyeletlenséggel, a mit én megvetek.

Jusson eszökbe, hogy én csak a rendszerekről szólok, s nem azokról, a kik azokat elfogadják. Midőn egész egyszerűséggel előadom azt, a mi előttem jó vagy rossz tan-iránynak tetszik, nem gondoltam arra, hogy sinormértéket adjak, a melylyel azok követőinek erényét vagy vétkét mérni kell. Semmi sem lenne igazságtalább dolog, mint az emberek jellemét hitök sajátságáiból határozni meg; és az ok világos. Az ily sajátságok nem az egyedüli okok, a melyek a lélekre hatással vannak és azt elhatározzák. Ami természetünk számtalan más befolyásoknak van kitéve. Ha egy embernek semmit sem kellene tudni saját hitformáján kívül, ha csak saját hitfeleivel kellene találkoznia, csak oly példát kellene látni, és oly társalgást hallani, a minőt ez elébe állít; ha mindennütt csak saját hitformájával találkoznék, s ez minden más gondolatot kizárna: akkor meg lehetne várni, hogy az ő jelleme tökéletesen megfelel annak. De a mi teremtőnk nem zárt be minket ily szűk iskolába. A lélek végtelen különféleségű befolyásoknak van kitéve, ezek pedig a társadalom fejlődésével szaporodnak. A nevelés, barátság, szomszédság, nyilvános vélemény, a társadalom helyzete, annak „a helynek a szelleme“, a melyben élünk, a könyvek, események, az élet örömei és foglalkozásai, a külső teremtés, természeti vérmérsékletünk, és számtalan más okok, folytonosan árasztják a lélekbe a gondolatokat, nézeteket és érzelmeket; s e befolyások oly szövevényesek, oly különösen özsze vannak kötve minden ember sorsával, s annyira módosítva vannak minden lélek fogékonysága és szervezete által, hogy egy tárgyra nézve sem létezik nagyobb bizonytalanság, mint a jellem képzésére nézve. Hogy az ember szabatosan meghatározza valamely vallási véleménynek a befolyások eme serege közötti hatását, az feljülhaladja az emberi erőt. Egy nagy igazságot teljesen semlegessé tehetnek a számtalan benyomások és ingerlődések, a melyeket a lélek más forrásokból nyer; és így a más és jobb nézetek, korai szokások és erényes példák sok hibát foszthatnak meg a maga erejétől. Semmi sem közönségesebb, mint látni, hogy az emberek valamely tant hisznek, a nélkül, hogy az akaraton uralkodnék. Annak hathatósága nem az értelem beléegyvezésétől függ, hanem attól a helytől, melyet az a gondolatokban elfoglal, attól a tisztaságtól és elevenségtől, melylyel az illető felfogja, a mi közönséges eszméinkkel való társulásától, és attól, hogy mennyire hat a figyelemre, mely nélkül semmi élete nincs. Következőleg nem rit-

kán a legjelesebb embereknek is volt veszedelmes véleménye. Nem szándékozom tehát egyes rendszerek ajánlásával vagy elítélésével azok követőire ítéletet hozni. Jól ismerem a léleknek azt a tehetségét, hogy az valamely tarka rendszerből oly vonásokat és elveket választ ki állandó használatra, a melyek nemesek, tiszták és nemesítőek, s ezek által fentartja a maga szellemi életét a temérdek tévedés névszerinti követésének közepette. Tudom, hogy más a hitforma, a mint könyvbe van írva, s más a mint annak követői lelkében él. Egy könyvben minden tan egyforma erős és olvasható vonásokban tűnik fel. Némelyeknek halvány nyoma van a lélekben, és alig észrevehetőek, mások mintha napfény által lennének beírva, s a léleknek választott, állandó világosságai. Innen az ellenkező felekezeti jó embereknél létezhetik valódi egyetértés hitök sarkalatos elveire nézve; s a különböző nyelvűek közt létezhetik lélekegység, s imádhadják Istent ugyanazon benső imádással. Nem akarom ez észrevételek által azt mondani, hogy a hiba nem rossz, vagy hogy annak nincs veszedelmes gyümölcse. Annak törekvése mindig rossz. Hanem azt mondom, hogy e törekvések oly sok ellenkező befolyás közt fejtik ki magokat, és hogy a kártékony vélemények oly gyakran halnak ki, mert nem vegyülnek össze a közönséges gondolatokkal, a lélek nem szívja be és nem változtatja saját lényévé: hogy kiváló tisztelettel lehetünk és kell lennünk amaz emberek iránt, a kiknek hitformájában sok hibáztatni valót találunk. Én e beszédben szabadon, vagy tán némelyek szerint élesen fogok beszélni a háromság-tanról; de annak védelmezői közül nem keveseket tisztelek és szeretek, s ha a mit tévedésnek tartok, az ellen nyíltan kikelek, nem szándékozom azzal a legkevesebbet is levonni az ők érdemeikből. Remélem, hogy ez észrevételek után nem fogják a komoly vitatkozást és erős meggyőződést ama kegyelet hiányának tekinteni, a melyet én vallásunk ékességének ismerek.

Már most rátérek, hogy fejtegessem és bebizonyítsam az unitárius ker. vallás fensőbbtségét, mint a mely a valódi mély és nemes kegyesség előmozdításának legjobb eszköze.

I. Az unitárismus oly rendszer, a mely kiválóan kedvező a kegyességre nézve, mert az Egy, és csak Egy végtelen személyt állít a lélek elé, a kit legfőbb tisztelet illet. Nem gyengíti meg a vallásos érzelem erejét az által, hogy azt különböző tárgyak között megosztja. A lelket egy atya körül

gyűjti és öszpontosítja, a kinek határtalan, osztatlan és társ nélküli dicsősége van. Azt tanítja, hogy a lélek ehhez emelkedjék fel minden lényen át. Körülré gyűjti a mindenség minden dicsőségét. Azt tanítja, hogy neki tulajdonítsunk minden jót, a mit kapunk és látunk, a természet szépségét és nagyszerűségét, a gondviselés bőkezű ajándékait, a lélek tehetségeit, a társasági kötelékeket, különösen pedig a kegyelem és váltság gazdagságát, Jézus Krisztusnak küldetését, erejét és jótékony befolyását. Minden boldogságot az atyához, mint egyetlen forráshoz, nyomoz; s a lélek, a melyet e nézetek, annál a benső kapcsolatnál fogva, mely a mindenségben levő lelkesítő és felemelő s az egy végtelen atya közt van, áthatottak, akkor és csak akkor engedheti át magát neki a legbensőbb és legmélyebb szeretettel, a mire az emberi természet csak fogékony. A háromsághívó azt vallja ugyan, hogy hiszen egy Istenben, és szilárdan akar maradni ez igazság mellett. De három személy, a kiknek külön minősége és viszonya van, a kik közül egyik küldetett s a másik a küldő, az egyik adott, a másik az adó, egyik a szószóló, a másik hallja a szószólást, az egyik testté lesz, a másik pedig soha sem vesz részt a testesülésben — három személy így megkülönböztetve éppen úgy három tárgya a léleknek, mint ha külön istenségek lennének; és a mi természetünkből kifolyólag nem működhetnek oly mélyen és hatalmasan az emberi lélekre, mint egy végtelen személy, a kinek egyedül tulajdonítunk jószágot és minden boldogságot. A szivre nézve a végtelen tárgyakat szaporítani annyira, mint azt eldarabolni. A figyelmet három egyenlő személy közt megosztani annyira, mint azok mindenikének erejét gyengíteni. Mentől szorosabb és abszolútabb az Isten egysége, annál könnyebben és szorosabban öszszefolynak a kegyességnek minden benyomásai és érzelmei, s annál inkább tömörülnek egy fénylő gondolattá, egy elevenítő szeretetté. Nincs nyelv, a mely egy végtelen atya gondolatának átfogó erejét kifejezhetné. Ha ez a szivbe elevenen beültetődik, szüntelen növekedik és nyer erejében. Gazdagodik Isten szaváról és munkáiról való minden új nézet által; adót gyűjt minden tartományból és minden korból; s magába vonja az anyagi és szellemi természet szépségének, dicsőségének és örömeinek minden fénysugarát.

Kedves hallgatóim! minthogy önök Istennek teljes befolyását érzik sziveikben, őrizzék szentül, és tartsák homály és mocsok nél-

kül ama fő és dicső igazságot, hogy Egy és csak Egy mindenható lény, egy végetlen atya van a világegyetemben. Ha bennem ez az igazság a maga romlatlan egyszerűségében lakozik, akkor bennem van a folytonosan gyarapodó kegyesség rugója és tápláléka. Lelkemnek oly tárgya van, a mely felé minden dolog vonz engem. Tudom, hova menjek a megpróbáltatások közepette, kit áldjak örömemben, és kit imádjak mindabban, a mit szemlélek. Ha pedig három személy tart igényt legfőbb tiszteletemre, s ezt különböző okokból igényli, egyik azért, hogy valakit elküld, a másik azért, hogy eljön az én szabadításomra, akkor én megvagyok oszolva és zavarban vagyok. Gyenge értelmem túl van terhelve. Az egy atya helyett, a kinek karjaiban pihenhetek, lelkem egyik tárgytól a másikhoz hanyódik, s én remegek, nehogy legfőbb szeretetem anynyi igénylői közül valamelyiktől elvonjam azt, a mi egyiket vagy másikat megilleti.

II. Az unitarismus az a rendszer, a mely leginkább kedvez a kegyességnek, mert Istennek szellemi voltát hirdeti és azt sértetlenül fentartja. „Az Isten lélek, és a kik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.“ A vallásos elv haladására és emelkedésére nézve kiváló fontosságú, hogy Istenről való fogalmainkat mentől inkább tisztítsuk; hogy eltávolítsunk tőle minden anyagi tulajdont, és mindazt, a mi a mi természetünkben korlátolt és tökéletlen; hogy őt tisztán éssznek, s vegyületlen és végetlen lénynek tekintsük. Midőn Istennek úgy tetszett, hogy magának a zsidó népet kiválaszsa s őket csodaszerű tevékenysége alá helyezze, az volt a nekik adott legelső parancsolata, hogy Istent semminemű emberi alakban, semmi faragott kép, vagy valamely teremtményhez hasonló kép által ne ábrázolják. Ezután létrejött a ker. vallás. Ennek az volt egyik legfőbb célja, hogy a vallást még inkább szellemiesítse, az által, hogy a korábbi idők ceremóniás és külső imádását eltörölte, és az által, hogy elvetette az Isten előállításának ama durvább módjait, a melyekkel a hajdan kori próféták egy műveletlen népre hatni törekedtek.

Az unitarismus megegyezik Istennek e magasztos erkölcsi céljával. Állítja az ő szellemiségét. Nem úgy közeledik hozzá, mint emberi lényhez, hanem mint tiszta szellemhez, mint végetlen és egyetemes lélekhez. Másfelől a háromság tanának az a közvetlen hatása van, hogy érzékiesíti az embereknek Istenről való fogalmait; s tényleg ez a rendszer nem egyéb visszaesésnél a leg-

durvább és legrégibb korszakok tévedéseibe, egy testi isten imádásába. Fő jellemvonása az, hogy emberi testbe öltözött Istent tanít, a ki érzéki szervek által cselekszik és beszél, — egy oly végetlen istenséget, a ki a kereszten meghal; szóval, oly tant tanít, a mely földies voltával a legdurvább pogányok mythológiáját juttatja eszünkbe, a melytől a kegyes zsidó a mózesi vallás szürkületében irtózva fordult volna el. Elöttem nem kis ellenvetésnek tetszik a háromság ellen az, hogy az felteszi, hogy Isten egy későbbi, felvilágosodott korban emberi testet vett magára, holott világos, hogy egy ily nyilvánulásra, ha egyáltalában szükség volt is, különösen csak az emberi nem gyermekkorában lett volna szükség. Sokkal tisztább egy oly rendszer eredménye, a mely az Isten eszméjét lealjasítja, s az istenségnek emberi szenvedélyeket és gyarlóságokat tulajdonít, mint hogy sok magyarázatot kívánna. Annál a hiedelemnél fogva, hogy a háromság második személye testté lett, elmondhatjuk Istenről, hogy ő érzéki lény, csupán abból az általános okból kifolyólag, a melynél fogva ezt az emberről állítjuk; mert az ember csak azért érzéki, mivel lelke egyesülve van a testtel; s a testté levésnek az a valódi értelme, hogy Isten testet vett magára, a mely által ő éppen úgy cselekedett és beszélt, a hogy az emberi lélek a maga testi szervei által működik. Ilyen formán minden testi érzelmet lehet Istennek tulajdonítani. Következőleg lehet hallani, hogy a háromsághívő legbuzgóbb imádkozása közepett e rettentő szavakkal imádkozik: „Jó uram, szabadíts meg minket a te szent testesülésed titka, a te szent születésed és körülméletésed, a te keresztséged, böjtöd és megkísértésed, halálküzdemed és vérkönnyeid, kereszted és szenvedésed által, szabadíts meg minket, jó uram!” Már most felkérem önöket, ítéljék meg, az emberi természet törvényeiből kifolyólag, hogy vajjon oly imádkozóknak, a kik istenöket az ő sebeiért és könnyeiért, halálküzdelve, vére és izzadásáért imádják, nem kerekednek-e fölébe egy szellemi lény fogalmának a testi létel és emberi szenvedélyesség eszméi; vajjon midőn a lélek az emberen csüng, nem veszti-e el az Istent; vajjon lehetett-e ennél biztosabb módot találni az istenség tiszta gondolatának elfojtására és megszeplősítésére? Hogy a háromsághívő az ő hitének e befolyásáról öntudattal nem bir, én azt tudom, nem is akarom azért vétkezőnek mondani. De ez mégis létezik, és nem lehet eléggé fájlatni.

A római katolikusok, az emberi természethez és saját hitformájukhoz hiven, oda törekedtek, hogy képzelt istenöket képek és szobrok által szemök elé állítsák, s ez által majdnem oly eleven benyomást nyertek róla, mintha együtt élnének vele a földön. A protestáns elítéli őket azért, hogy isteni tiszteleteiken e képeket és ábrázolataikat használják; azonban ha az ily elítélő háromság-hívő, akkor ítéletében saját magát itéli el. Mert ha, a mint ő hiszi, egykor kötelesség volt imádással borulni le az ő megtestesült istenének élő teste előtt, minő vétek lehet abban, ha valaki ugyanazon lénynek festett vagy faragott emléke előtt imádkozik? A művész éppen oly hiven eléállítja Krisztusnak testét, mint bármely más emberi alak; s annak képét éppen oly sikeresen és helyesen lehet használni, mint egy hajdankori bölcsét, vagy hősét, hogy azt elevenen idézze vissza a lélekbe. Igaz-e, hogy Isten határozottan megtiltotta a képeknek isteni tiszteleteinken való használatát? De vajjon miért volt eme tilalom adva a zsidóknak? Aból a határozott okból, hogy Isten semmi oly alakban nem mutatta fel magát, a mi valami ábrázolatot megengedett volna. Halljuk csak a Mózes szavait: „Oltalmaztátok annakokáért szorgalmasan a ti lelkeiteket, nehogy magatoknak valami faragott képet csináljatok; mert semmi hasonlatosságot nem láttatok a napon, melyen nektek szólt az Ur a Hóreb hegyén a tűznek közepéből.“ *) Ha már Isten e korszak után testet vett magára, akkor a tilalom oka megszűnt; és ha ő más céljai mellett azért öltözött testbe, hogy az értelem gyengeségét elősegítse, a mely érzéki alakot igényel, akkor nemcsak igazolva van egy szobor, a mely távol levő barátunkról való felfogásunkat nagyban elősegíti, hanem egyszersmind szükség van reá.

A fő lénynek eme megtestesítése és érzékitése, mely a háromság tanának lényegét teszi, szükségképpen kell hogy gátolja a tisztább és szélesebb kegyességnek gyarapodását. Ha egy lényben összevételjük az emberi és isteni tulajdonokat, akkor elvesztik különbségüket. Az istenség fénye elenyészik. Egy testté lett istenség imádoit saját természetöknek gyarlósága erősen kísérti a végre, hogy főleg az ő emberi tulajdonaihoz ragaszkodjanak, s buzgóságuk, a helyett hogy a végetlen Istenhez emelkednék, s azt a különös jellemet ölténé magára, a melyet a végetlenség áraszt, inkább emberi

*) 5. Móz. 4, 15. 16. A szöveg rendjét egy kissé megváltoztattam azért, hogy az olvasó azonnal felfoghassa annak értelmét.

érzelemmé válik, olyanná, mely a maga melegét a szenvedés, vér és halál képzetétől kölcsönzi. Az ugyan lehetséges, hogy ez istenember (hogy én is a háromság-tan idegenszerű kifejezését használjam) inkább ingerli a lelket egy tisztán szellemi istenségnél; éppen úgy, mint az a szomorujáték, mely a szemhez és a fülhöz szól, inkább érdekli a tömeget a legfelségesb jellem szemléleténél. Azonban a legkönnyebben felizgatott érzelmek nem a legmélyebbek és nem a legmaradandóbbak.

Ez az emberi isten által ihletett emberi szeretet, habár eleinte forróbb, nem növekedhetik és nem hathatja át a lelket úgy, miként az a tiszteletteljes ragaszkodás, a melyet egy végetlen szellemi atya ébreszt. Az Istenről való nemesebb képzeteknek, habár ezeket lassabban lehet felfogni, megnyugtatóbb és mindent áthatóbb ereje van, s azt eszközlik, hogy folytonosan gyarapodhatnak szépségben, életben és erélyben.

Az igaz, fogják némelyek mondani, hogy a háromságos vallás az ő három személye közül csak egyiket változtatta át emberré lett istenséggé, s hogy a más kettő tisztán szellemi lénynek marad. De ki nem tudja, hogy az ember ahoz az Istenhez ragaszkodik leginkább, a melyik emberré lett? Vajjon, ha az Istenség testbe öltözött, nem kötelesség az is, hogy az magát ama határok közé helyezze, a hol az emberi felfogás és rokonszenv elérhetik? Hogy a háromság-hívőnek az istenségről való nézeteit sokkal inkább beszinezi az ő látható, érinthető testi istene, mint a háromságnak ama személyei, a kik a magok láthatatlan és szellemi lényökben rejtve maradnak, ez annyira öszhangzik a mi természetünk mivoltával, hogy nem szükség jobban bebizonyítani.

Barátim, álljanak szilárdan egy tisztán szellemi istenség tana mellett. Ez egyike az éltető kegyesség nagy támaszainak és eszközeinek. Ez sokkal közelebb vezet Istenhez, mint bármely más tan tehetné. A ker. vallás egyik főczélja az, hogy nekünk egy folyton növekedő érzelmet adjon Isten közvetlen jelenlétéről, hogy öntudattal birjunk róla a mi lelkünkben. Már most éppen abban a mértékben távoztatjuk el őt magunktól, a mely mértékben helyet foglalnak a mi róla való felfogásunkban a testi vagy korlátolt tulajdonok. A helyett, hogy őt magában a lélekben szemlélnők és éreznők, ő egy külső távol álló lény lesz. Egy tisztán szellemi Isten tanának kimondhatatlan jótéteménye az, hogy őt oly lénynek lehet tekinteni, a ki bennünk lakik, s szellemi természetünket el-

tölti; s az által, hogy ő egyesülve van lelkünkkel, ő a bensőségségnek és barátságának oly tárgya lehet és lesz, a minőt semmi alakkal bíró lény nem hozhat létre.

III. Az unitarizmus az a rendszer, a mely kitünőleg táplálja a kegyességet, mert határozott és megismerhető tárgyat állít elé imádásul, oly lényt, a kinek természete, míg egyfelől kimondhatatlanul fenséges, addig másfelől egyszerű és alkalmas az emberi felfogásra. Minden fogalmak közül egy végetlen atyáé legmagasztosabb és mégis legkevésbé zavarba hozó. Nem foglal ez magában össze nem férő eszméket. Bizonyítják ezt a mi természetünkől vett hasonlatok. Megegyezik az értelemnek amaz alaptörvényével, a melynél fogva az eredménynek megfelelő okot keresünk. Ez éppen olyan vonzó, a milyen észszerű, ugyanynyira, hogy különös rokonságban áll az előhaladott értelemmel.

Istennek magasztos egyszerűsége, a mint őt az unitarizmus tanítja, az által, hogy az értelmet minden zavaró és ellentmondástól megszabadítja, őt az emberi gondolkozás és érzelem határain belül helyezi, különös hatalmat ad neki a lélek felett. Ellenben a háromság tana egy talány. Az emberek azt titoknak nevezik. De az nem azért titokszerű, hogy miként a vallás nagy igazságai, mérhetetlen és fenséges, hanem azért, mert öszszeférhetetlen eszméket foglal magában. Egy Isten, a ki h á r o m személyből vagy tényezőből áll, oly idegen lény, anynyira nem hasonlít a mi lelkünkhöz, és mindazokhoz, a kikkel érintkezünk; anynyira homályos, öszszeférhetetlen, ellentétes, hogy azt nem lehet oly tisztán és a valódiságnak amaz érzelmével fogni fel, a mi az ellenkező rendszernek sajátja. Egy ily különmemű lény, a ki egyszerre e g y és t ö b b; a kinek természetében be van foglalva az atya és fiu viszonya, vagy más szavakkal, a ki atyja és fia önmagának; a ki személyei egyikében egyszerre a legfőbb Isten és halandó ember, mindentudó és tudatlan, mindenható és tehetetlen; egy ily lény valóban a legzavaróbb és legelszóróbb tárgy, a minőt csak emberi gondolkozás előtt felmutatni lehet. A háromság tana, a helyett, hogy egy érthető Istent tanítana, egy ellentétes tulajdonokból öszszeállított idegen lényt ajánl a léleknek, a mely ama sötét kor bélyegét hordja magán, midőn a ker. vallás csak halvány világot árasztott, s a beteges képzelődés a természetellenes teremtés csodáival volt teli. Midőn a lélek egy oly lényről elmélkedik, a kinek ily különböző és öszszeférhetetlen tekintete van, semmi nyugpon-

tot nem talál; és a helyett, hogy határozott és öszhangzó benyomásokat nyerne, fel van zavarva változó, határozatlan képek által. Egy ily lénnyel társalogni éppen oly nehéz, mint egy oly emberrel, a kinek három különböző arcza van, s három különböző nyelven beszél. Annak, a ki e rendszerben hiszen, el kell ezt felednie, a mikor imádkozik, különben buzgóságában nyugalmat nem talál. Ki hasonlíthatja össze ezt tisztaságra, valódiságra és erőre nézve az egy végetlen atya egyszerű tanával?

IV. Az unitarismus hő és felvilágosult kegyességet idéz elé az által, hogy Isten jellemének feltétlen és határtalan tökélyét tanítja. Ez a legmagasabb rendű szolgálat, a mit az emberi nemnek tenni lehet. A léleknek valódi gazdagságát az istenségről való igaz és nemes fogalmak teszik. Ezeket terjeszteni annyira, mint sokkal többet tenni az értelmes teremtés előhaladására és boldogságára, mint bármely más eszközök által. Az Isten dicsőségét elhomályosítani nagyobb rossz, mint a napot kitörölni. Egy vallás jelleme és befolyása meg kell hogy feleljen azoknak a nézeteknek, melyeket az az istenségről nyújt; és tiszta a törekvés abban a rendszerben, a mely legfényesebben mutatja fel az isteni tökélyeket, hogy a legfenségesebb és legáldottabb kegyességet felébreszse.

A háromságtnak az a végzetszerű iránya van, hogy lealázza a legfőbb lény jellemét, ámbár bizonyos vagyok a felől, hogy annak védői nem szándékoznak ily nagy rosszat tenni. Ez az isteni személyek szaporításával elveszi mindeniktől a független, mindenekre elégséges és abszolút tökély dicsőségét. Ezt részletesen is be lehet bizonyítani. Először is, maga az az eszme, hogy három személy az istenségben bármi tekintetben is fontos, felteszi és magában foglalja ezek mindenikének tökéletlenségét; mert világos dolog, hogy ha egy isteni személynek minden lehető hatalma, bölcsesége, szeretete és boldogsága megvan, sem ő, sem a teremtés nem nyer semmit az által, ha vele két vagy száz más személyt egyesítenek. Azt mondani, hogy neki bármi célra is bármi mértékben is szüksége van másokra, annyira, mint megfosztani őt a független és mindenre elégséges fenségtől. Ha a mi mennyei atyánk, a mi urunk Jézus Krisztus Istene és atyja magára nem elégséges az ő teremtményei szükségéi kielégítésére; ha más személyekkel való egyesülése által valami jót végbe tud vinni, a mire egyedül nem elégséges; vagy ha így szerez igényt a legcsekélyebb fokú bizalomra és re-

ményre, a melyre ő független tulajdonai által nincs feljogosítva: akkor nagyon világos, hogy nem végetlen és absolut tökélyü lény. Már most a háromság tana azt tanítja, hogy az emberi nemre nézve a legnagyobb jó a három isteni lény lételeből ered, a kiknek különböző teendőik és viszonyaik vannak a világgal szemben; és az unitáriust olyannak tekinti, a ki az emberi reményt felforgatja, az által, hogy azt állítja, hogy csupán és egyedül a Jézus Krisztus Istene és atyja Isten. Ilyen formán megkisebbíti az ő végetlen dicsőségét.

Továbbá a háromság tana lealázza a legfőbb lény jellemét az által, hogy a hívőket arra kényszeríti, hogy a kötelességeket és viszonyokat úgy osszák fel a három személy közt, a mi őket megjelölje és megkülönböztesse; mert ez úton ellenkezésbe jön az egy végetlen személyről való legmagasztosabb fogalmakkal, a ki-ben minden dicsőség összpontosulva van. Ha nekünk három isteni személyt kell imádnunk, akkor külön világnál kell azokat tekintennünk, különben egyik csupa ismétlése lesz a másiknak, csupa név és hang, a mely a léleknek semmi tárgyat, semmi értelmet nem nyújt. Mindeniknek tulajdonítani kell valami jellemet, némi saját szerű cselekedeteket, érzelmeket és viszonyokat. Más szavakkal, mindeniknek dicsőségét meg kell rabolni, hogy mindenikre valami megkülönböztető fényt lehessen vetni. E szerint a teremtés kiválólag az atya fogalmához járul; az emberek vétkeiért való elégtétel a fiuéhoz; a megszentelés pedig, e minden cselekedetek legnemesbiké, a szentlélek kiválóbb munkája. Egy még fatalisabb elosztás szerint az igazságosságnak, az istenség jogai védelmének kötelessége az atya teendője, a kegyelem adásának szeretetreméltósága pedig kiválólag a fiu osztályrészébe jut. A háromság tanának e szerencsétlen befolyásánál fogva, a melyből közönséges lélek ki nem menekülhet, az istenség dicsősége három tárgy közt levén elszórva, a helyett, hogy egyesítve lenne egy végetlen atyában, elhomályosul; és az, kinek lelkét e rendszer egészen és gyakorlatilag elfoglalta, alig tudja felfogni ama dicsőség áradozását, a melyben az egy Isten magát a maga szoros egységében a kegyes hívő lelke elé állítja.

De a legrosszabbat még nem mondtam el. Azt jegyzem meg harmadszor, hogy ha az emberek három isteni személyben hisznek, oly világkormányzást kell nekik tulajdonítani, a mely működési kört szab ki nekik. Senki sem enged meg három személyt a

maga hitformájában, a nélkül, hogy azokra nézve valami teendőt ne látna. Már most világos dolog, hogy a mindenség ama rendszereinek, a mely egynél több végetlen működő lényt foglal magában és igényel, szabálytalannak, rendezetlennek és a tökéletes Istenhez nem illőnek kell lenni; mert semmi oly lehető vagy gondolható jó nincs, a melyre egy ily tényező nem alkalmas. E szerint ugy is találjuk, hogy a háromság tana oly igazgatási rendszert csatol magához, a mely kiválólag lealázó az isteni jellemre nézve. Ez azt tanítja, hogy a végetlen atya illőnek látta, hogy az egész emberi nem jellemét és sorsát első szüleink kezeibe tegye le; és hogy az engedetlenségnek egy ténye miatt az egész emberi nemnek megromlott természetet kell hoznia magával, vagyis romlott erkölcsrel születnie. Azt tanítja, hogy egy rövid élet hibái, hárha azt e boldogtalan befolyás alatt kezdette és töltötte el, mégis végetlen büntetést érdemelnek, és hogy az ember oly vétkekkel van terhelve, a melyet a teremtet világ semmi szenvedése nem tud kiengesztelni, a melyet csak egy végetlen lény szenvedései tudnak elmosni. A háromság tana az emberi természetnek ez állapotában oly működési kört lát, a melyet annak különböző személyei teljesítenek. Tudom, hogy midőn némely háromsághivők rendszeröknek e leírását hallják, azzal vádolhatnak engemet, hogy én a merev kálvinizmus hibáit tulajdonitom nekik, azt a rendszert, a melytől ők éppen ugy irtóznak, mint mi. Azonban e leírásba a kálvinizmusnak semmi sajátosságja sincs befoglalva. Én azt adtam elé, a mit az egész világon a háromság tana vezérelveinek tartok; és ama hit jóindulatu követőinek, a kik e leírástól visszaborzadnak, nem a szónokot kell hibáztatniok, hanem a hitformákat és intézményeket, a melyek e tanokat terjesztik. A mi minket illet, mi rémülettel és sajnálattal tekintünk az Isten kormányzásáról szóló ama nézetekre, a melyek természetesen és bensőleg egyesítve vannak a háromság tanával. Azok elveszik tőlünk a mi mennyei atyánkat, s helyébe egy rideg, igazságtalan urat állítanak. A mi fiui szeretetünk és tiszteletünk ezeknek ellene támad. Mi azt mondjuk a háromsághivőknek: Érints bármit, csak az Isten tökélyeit ne. Ne vessetek semmi mocskot arra a szeplőtelen tisztaságra és szeretetreméltóságra. Mi minden hibát el tudunk tűrni, csak azokat nem, a melyek az Isten atyai jóságára való meggyőződést felforgatják és megingatják. Ne kényszerítsenek reánk oly rendszert, a mely a lételt átkossá teszi, s a mindenséget homályba borítja. Hagyják meg nekünk egy szabad és észszerű hit

derült világosságát, szabad és egészséges légkörét; a határtalan és kimerithetetlen szeretetű egy Isten tanának nemesítő és vigasztaló befolyását, a melyet a természet és kijelentés a legboldogítóbb öszhangzásban tanít nekünk.

V. Az unitarismus kiválólag ápolja a kegyességet, mert megegyezik a természettel, a kívülünk és bennünk levő világgal; s ez öszhang által segílyt nyújt a természetnek, és attól is segílyt fogad el, a lelket Istennel hatván át. Mi egy dicső világegyetem közepette élünk, a mely azért volt teremtvé, hogy az Istenségnek tanuja és hirdetője legyen; s meg lehet várni, hogy a kijelentés legyen öszhangzásban e rendszerrel, s a léleknek Istenhez emelése által egyetemes papi hivatal teljesítsen. Az unitarismus megegyezik a természettel. Egy atyát tanít, s mentől jobban vizsgáljuk a természetet, az is azt tanít. A bölcsészet, a mely mértékben kiszélesíti a maga nézeteit a világegyetemről, annál inkább egy fenséges és szép egységet lát abban, s szaporítja a bizonyítékokat arra nézve, hogy minden dolog egy értelem-től, egy erőtől és egy szeretettől származott. Az egész külső természet hirdeti az unitáriusnak azt az igazságot, a miben ő gyönyörködik. Ezt teszi az ő lelke is. De sem a természetben, sem a lélekben nincs semmi nyoma a három isteni személynek. A természet nem háromsághívó. Semmi vonást, semmi fogantyut nem nyújt egy három személyes szerzőre nézve. A háromság tana korlátolt rendszer, egy néhány textusba, egy néhány sorba van bezárva, a melyekben a legtöbb bölcs elme sem tudta azt felfedezni. Nincs az felírva az égre és földre, nem hordja magával minden szél, nem hangozza és nem viszhangozza az egész világegyetem. A nap és csillagok semmit sem szólnak egy három személyű Istenről. Azok mind azonegy atyáról szólnak, a kit mi imádunk. A mi füleinkbe egy és ugyanaz a szózat jön Isten szavától és munkáitól, egy teljes és átható hang, a mely tisztábbá, hangosabbá és áthatóbbá lesz, a mint figyelünk, s áldott befolyásával felemeli lelkünket a mindenható atyához.

A természet és kijelentés közti emez öszhang emeli mindketőnek a lélek feletti hatalmát. Mindkettő azonegy benyomást tevén, e benyomást mélyebbé teszik. A gondolkozó embereknek a vallás valódiságáról való meggyőződését rendkívül emeli az arról való nézetek öszhangjának látása, a melyeket ők különböző forrásból meritnek. Az ember soha sem fogadja a kijelentést annak igazságai-

ról való oly benső meggyőződéssel, mint akkor, a midőn látja, hogy az is arra a célra és benyomásokra törekszik, a miért minden más dolog teremtvé lőn. A háromság tana ellen nem kis ellenvetés az, hogy az elszigetelt tan, a mely oly Istent nyilatkoztat ki, a milyennel a mindenségben sehol sem találkozunk. Ismétlem, három isteni személy csak néhány és oly homályos textusban található, hogy egy Milton, Locke és Newton tehetséges elméi nem tudták azokban felfedezni. A természet semmi bizonyítékot nem sűg nekik. És lehetnek-e azok a lélekre nézve oly valódiak és erőteljesek, mint az az egy atya, a kinek imádására a szentírás általános folyama és bizonyosága, s a természet egyetemes szózata hivnak.

VI. Az unitarismus kedvez a kegyességnek, mert Istenről új és mindig tágasodó nézeteket nyit fel a lélek előtt. Miután ugyanazt az Istent tanítja, a kit a természet, ez által arra indit, hogy mi őt a természetben keressük. Nem szorit minket az irott betűre, habár ez az Istenségnek becses nyilatkozata. A kijelentést nem olyannak tekinti, a mely az ő másnemű tanításaitól független; nem elkülönített eszköznek, hanem Isten ama nagy rendszere részének, a mely az emberi lelket felvilágosítja; a mely szoros kapcsolatban áll a teremtéssel és gondviseléssel, s oda céloz, hogy azokkal közreműködjék; s a mely azért van adva, hogy minket a világegyetem könyvének olvasásában segítsen. Innen az unitarismus, a hol az emberek annak befolyását tapasztalják, oda céloz, hogy a lelket gazdagítsa és termékenyítse; megnyitja új világosság előtt, a hol az eléáll; s a vallásos ismeret eszközeit összekapcsolván, azokat sikeresebbé teszi. A háromság tana másfelől oda céloz, hogy a lelket korlátozza; bezárja az irott betűbe; kisebbitse a világegyetem iránti érdekeltséget; s ellenszenvet keltsen benne az Isten munkáiról való világos és kiterjedt nézetek iránt. Ezt az eredményt ki lehet magyarázni először is ha meggondoljuk, hogy a háromság tana sajátosságai annyira különböznek a világegyetem tanításaitól, hogy az, a ki egyikhez ragaszkodik, elveszti a másik iránti érdekeltségét. A három isteni személy eszméi, hogy az Isten testet veszen magára, s a végetlen teremtő az által szabadítja meg a bűnösöket, hogy azok büntetését egy ártatlan lényre teszi, ez eszméket nem könnyen lehet megegyeztetni a lélekben azzal, a mit a természet egy mindenható atyáról és hártatlan szellemről nyújt, a kit az egész világ bé nem foghat, s a kinek helyettese az emberi ke-

belben bűnnek nyilvánítja a vétekért tiszta és ártatlan embert büntetni.

De a háromság tana ennél is ténylegesebb befolyást gyakorol az által, hogy a lelket a világegyetemről való nemesítő nézetek elől elzárja. Oda irányul, hogy Isten munkáira homályt vessen. Azt képzelvén, hogy Jézust magasabbra kell emelni az által, hogy neki kizárólagos működést tulajdonít az emberi nem felvilágosítása és megmentése körül, abba a kísértetbe jó, hogy megvet más világosságot és befolyást; s az általa eszközölt üdvözítés nagyítása céljából hajlandó nevelni az ember jelen helyzetének sötétségét és kétségbeeső voltát. Az ily benyomást nyert lélek természetnél fogva hajlik a természetről és a társadalomról való ama nézetekhez, a melyek az elpusztulás és vétek eszméit megerősítik. Abba a kísértetbe jön, hogy nehezíti az élet nyomorait, s azokban csak az isteni nem tetszésnek és büntető igazságnak nyomait látja; s eltéveszti azt, hogy azok alkalmasok arra és oda célzók, hogy a mi tehetségeinket felébreszszék, erényeinket gyakorolják, s társadalmi kötelékeinket erősítsék. Hasonlóképp növeli az emberek bűneit, azért, hogy egy végetlen elégtétel szükségességét kimutathassa. E homályos theologia homályt vet Isten szeretetének bennünk és kívülünk levő legszeretetreméltóbb némely jeleire. A lélek dicső tehetségei, magasra törése, a jellemben levő nagy és jó iránti fogékonysága, az önzetlen és szenvedő erény iránti rokonszenve, jó-tékony és vallásos ösztönei, a földön fel nem található boldogság utáni szomja, mindezek mellőzve vannak, vagy zugba dobva, hogy ne zavarják az ember természeti [romlottságát] illető rábeszélést. Az elmét arra használják, hogy kisebbitsék azt, a mi az emberi jellemben érdekes. Mig az újonnan született csecsemőnél a szenvedély kitöréseit a vele született romlottság nyilvánulásainak tartják; addig a szeretet kitöréseit, annak kedves mosolyát, ártatlan és elfojthatatlan örömét, annak szeretetreméltóságát és szépségét nem veszik figyelembe, pedig ezek ékesebben hirdetik annak magasabb rendű természetekkel való szövetségét. Az otthon szent és gyöngéd érzelmei; a szülék fáradhatatlan öröködései és örömteljes áldozatai; a gyermekek tiszteletteljes, hálás előzékenysége, a melylyel egy koros atyának vagy anyának sirba szállását megkönnyítik; a nőnek halálnál erősebb szeretete; a fiutestvérek és leánytestvérek barátsága; a beteg ágyat körülvevő aggódó érzelem; az elnyomott hang, a mely a bánkodó szívébe vigaszt lehell; mindazok a kitar-

tó kötelességek, a melyek tiszta világot árasztanak hajlékunkra; mindezeket félremagyarázzák e rendszer szószólói, mint a melyekben semmi valódi erény nincs, sőt bizonyos természeti ellenszenv van a jóság iránt. Sőt az általam ostromlott tan legridegebb tanítványai a hit és dicsőség szenvedélyére vagy a „szentségtelen természet“ valamely más munkájára vezették vissza az önzetlen jótékonságnak és a kegyesség legőszintébb kifejezéseinek legmagasabb rendü törekvéseit is, ha nem voltak „igaz hittel“ összekötve. Ilyformán a háromság tanának és ezzel rokon tanoknak az a törekvése, hogy Isten jóságára fátyolt borítsanak, bemocskolják az ő legszebb munkáit, elhomályosítsák amaz ártatlan és tiszta érzelmek gyönyörét, a melyeket isteni lehelet éleszt lelkünkben, hogy megfagyaszszák a természet szépségét és üdeségét, s ez úton megemészszék a kegyesség táplálékát. Tudjuk, s örömet szerez nekünk a tudat, hogy e törekvést ellensúlyozza a tömegnél a vérmérséklet, a jó természet, s a hála ereje, a mely egy nehézkes rendszer békóját széttöri. De magának a tannak természeténél fogva a törekves létezik és erős; s a részrehajlatlan szemlélő gyakran látja, hogy az az életre és világegyetemre vonatkozólag sötét és lesújtó nézeteket eredményez.

Miután a háromság tana oda van irányulva, hogy a természetről való vidám és magasztos nézeteket kizárja, úgy látszik, hogy ez által nemcsak megfagylalja a szívet, hanem sérti az értelmet, az erkölcsi és vallási igazságokat illetőleg. Nem bocsátja a lelket meszsze ki új és felemelő tárgyakért; s ez egyik magyarázata annak a meddőségnek és gyengeségnek, a mely a theologiai iratokat általában anynyira jellemzi. Nincs miért bámulni azon, hogy a mostani theologiában nincs meg a gondolat elevensége és széles köre, mert hiszen nem egyezik meg az Isten tökélyeivel és a mindenség szellemével. Nem az örök igazságokban gyökerezik; hanem szűkeblü, gépszerű, mesterséges rendszer, durva korszakok munkája, s következőleg nem alkalmas arra, hogy azzal az új világossággal vegyüljön, a mely a legérdekesebb tárgyakat elárasztja, s hogy az eredeti és haladó elmék vívmányai s kezdeményezései közé soroztassék. Ez külön áll a lélekben, a helyett, hogy új igazságokat ragadna meg, s azokat saját táplálékává változtatná. A mai háromságos theologiában kevés kivétellel nagy mértékben hiányzik a gondolat frissesége és az az erő, hogy az érdekeltséget felébressze a gondolkozó emberek értelmi és szellemi szükségéi kielégítésére.

Magasabb rendű elméket és nagy lelkeket látok ugyan ez uralkodó rendszer követői között; azonban úgy látszik, hogy azok lánczok között mozognak, s nyomorultul töltik be ama magas hivatásukat, hogy az emberi értelem gazdagságát szaporítsák. A theologiai vitáknál inkább azt juttatják eszembe, midőn Sámson a filisteusok szűk malmában örölt, mint azt a bátor bajnokot, a ki Istennek népe felett győzedelmeskedik, s a maga örökségének határait kiterjeszti. Már most egy oly rendszer, a mely a lelket korlátozni szándékozik, s gyengíteni fogékonyságát Istennek a világegyetemben tett nyilatkozatai iránt, ennyiben ellensége a kegyességnek, s a teremtő tiszta, örömteljes, reménydús és folyton növekedő szeretetének. Oda irányul, hogy egy szomorú hangú vallást teremtsen és tápláljon, olyant, a milyen gondolatom szerint most a keresztény világon uralkodik.

VII. Az unitarismus előmozdítja a kegyességet ama magas álláspont által, melyet az a kegyességnek a Jézus Krisztus jellemében és munkájában kijelöl. Ugyanis, mi az, a mit az unitárius ember Krisztus jelleme kiváló dicsőségének tekint? Én erre azt felelem, hogy ez az ő fiai buzgalma, az az odaadás, a melylyel magát Isten akaratára és jótékony céljaira szentelte. Ha felteszszük, hogy Jézus legfőbb Istenség, akkor az ő kegyessége valami alárendelt és nem nevezhet az ő kiváló és megkoronázó tulajdonának. Mi az ő „Istennel való egységét” nem egy bizonyos érthetetlen lényeg-egységbe helyezzük, hanem a sziv és lélek egységébe, az ő szeretete erejébe, a mely által visszautasított minden elkülönítő érdeket, s magát azonosította az ő atyja céljaival. Más szavakkal, az ő fiai kegyessége, egész lényének az ő atyja jótékony akaratára szentelése, ez ama gyöngéd dicsőség, a melyben ő lelkünknek kínálkozik mindig; s következőleg iránta való minden rokonszenvünk, iránta való egész szeretetünk és tiszteletünk mind meg anynyi alakjai egy kegyes jellemben való gyönyörködésnek, s egész róla való ismeretünk arra ösztönöz, hogy egész természetünket és létünket Istennek szenteljük, miként ő.

Továbbá az unitarismus azt tanítja, hogy Krisztusnak az a legfenségesebb munkája és hivatala, hogy az emberi kebelben a kegyességet létrehozza és szilárdítsa; s következőleg e jellemet létünk főnyereménye és célja gyanánt állítja elénk. Elöttünk a Krisztus küldetésének kiváló dicsősége abban a hatalomban áll, a melylyel ő „az atyát kijelenti,” s a lélekben az „Isten országát” megalapítja. Az általa viselt korona alatt azt a jelességet

értjük, a melyet ő a világegyetem legjótékonyabb munkájában élvez, azt, hogy az elveszett lelket teremője ismeretére, szeretetére és hasonlatosságára visszahozza. A Krisztus hivataláról való eme nézetek mellett semmi sem tetszhetik előttünk oly fontosnak, mint a felvilágosodott és mély kegyesség, és mi ezért, mint a tökély és boldogságért lelkesülünk, a melyre a természet és megváltás egyiránt indítanak.

Mi azt állítjuk, hogy a háromság tana elhomályosítja és gyengíti Krisztus jelleméről és munkájáról való eme nézeteket; s ezt az által teszi, hogy másoknak szüntelen egy özsze nem illő ellentétes természetéről beszél. Kisebbíti az ő kegyességének erejét. Belőle legfőbb lényt csinálván, s mint az atyával egyenlő lényt, az ő trónjára helyezvén, elfordítja a lelket tőle mint Isten leggyöngédebb imádójától; mint sokkal kevesebb értékű dolgot, homályba veti az ő feláldozó engedelmisségét; s az egyetemes szülő iránti egész tiszteleténél, hő szereteténél, és örömteljes önfeláldozásánál más alapot mutat arra nézve, hogy őt tiszteljük. Az ő legfőbb istenségében való hit teljesen öszszeférhetetlen a fiai kegyesség és példás buzgóság eszméivel. A lélek, a melyet arra tanítottak, hogy őt az atyával egyenlő fenségűnek és tekintélyűnek tekintse, neki mint szerető fiunak jelleme hatalmát nem igen érezheti, kinek az volt az eledele, hogy az ő atyja akarátát teljesítse. A lélek, a mely hozzá szokott, hogy őt az imádság legvégső tárgyává tegye, nem könnyen ismeri fel benne az imádság mintáját, a legfőbb lényhez vezető kalauzt. Az ő jellemei öszszeférhetetlenek, azok egyesülése zavaró, ugyanynyira, hogy egyik sem gyakorolhatja a maga teljes erejét a lelken.

A háromság tana továbbá valamint a Krisztus jellemét, úgy munkáját is oly világításban tünteti fel, a mely kevésbé kedvez a kegyességnek. Nem teszi főczéljának a kegyesség előmozdítását. Azt tanítja, hogy az ő küldetésének az volt a legfőbb czélja, hogy Istent engesztelje ki az emberrel, nem pedig az embert az Istennel. Azt tanítja, hogy az emberi boldogság legrettentőbb ellensége az isteni igazságosság követeléseiben és fenyegetéseiben fekszik. Innen az embereket arra vezeti, hogy Krisztust inkább azért becsüljék hogy e követeléseknek megfelelt, s e fenyegetéseket eltávoztatta, mint azért, hogy az emberi lélekben a menynei atya iránti szeretetet felébresztette. E szerint a tömeg többre látszik becsülni a megbocsátást a kegyességnél, s nagyobb nyereménynek tartja, ha Krisz-

értjük, a melyet ő a világegyetem legjótékonyabb munkájában élvez, azt, hogy az elveszett lelket teremtője ismeretére, szeretetére és hasonlatosságára visszahozza. A Krisztus hivataláról való eme nézetek mellett semmi sem tetszhetik előttünk oly fontosnak, mint a felvilágosodott és mély kegyesség, és mi ezért, mint a tökély és boldogságért lelkesülünk, a melyre a természet és megváltás egyiránt indítanak.

Mi azt állítjuk, hogy a háromság tana elhomályosítja és gyengíti Krisztus jelleméről és munkájáról való eme nézeteket; s ezt az által teszi, hogy másoknak szüntelen egy öszsze nem illő ellentétes természetéről beszél. Kisebbíti az ő kegyességének erejét. Belőle legfőbb lényt csinálván, s mint az atyával egyenlő lényt, az ő trónjára helyezvén, elfordítja a lelket tőle mint Isten leggyöngédebb imádójától; mint sokkal kevesebb értékű dolgot, homályba veti az ő feláldozó engedelmességét; s az egyetemes szülő iránti egész tiszteleténél, hő szereteténél, és örömteljes önfeláldozásánál más alapot mutat arra nézve, hogy őt tiszteljük. Az ő legfőbb istenségében való hit teljesen öszszeférhetetlen a fiai kegyesség és példás buzgóság eszméivel. A lélek, a melyet arra tanítottak, hogy őt az atyával egyenlő fenségűnek és tekintélyűnek tekintse, neki mint szerető fiúnak jelleme hatalmát nem igen érezheti, kinek az volt az eledele, hogy az ő atyja akaratát teljesítse. A lélek, a mely hozzá szokott, hogy őt az imádság legvégső tárgyává tegye, nem könnyen ismeri fel benne az imádság mintáját, a legfőbb lényhez vezető kalauzt. Az ő jellemei öszszeférhetetlenek, azok egyesülése zavaró, ugyanynyira, hogy egyik sem gyakorolhatja a maga teljes erejét a lelken.

A háromság tana továbbá valamint a Krisztus jellemét, úgy munkáját is oly világításban tünteti fel, a mely kevéssé kedvez a kegyességnek. Nem teszi főczéljának a kegyesség előmozdítását. Azt tanítja, hogy az ő küldetésének az volt a legfőbb czélja, hogy Istent engesztelje ki az emberrel, nem pedig az embert az Istennel. Azt tanítja, hogy az emberi boldogság legrettentőbb ellensége az isteni igazságosság követeléseiben és fenyegetéseiben fekszik. Innen az embereket arra vezeti, hogy Krisztust inkább azért becsüljék hogy e követeléseknek megfelelt, s e fenyegetéseket eltávoztatta, mint azért, hogy az emberi lélekben a menyeyi atya iránti szeretetet felébresztette. E szerint a tömeg többre látszik becsülni a megbocsátást a kegyességnél, s nagyobb nyereménynek tartja, ha Krisz-

tus szenvedései által a pokol tüzétől megmenekülhet, mintha az ő befolyása által az égi szellemet, a buzgóság lelkét megnyeri. Vajjon egy ilyen rendszer kedvező-e egy nemes és mindig fejlődő kegyességre nézve?

Egy kis kitérést tán meg fognak engedni nekem. Én e fejezetet azzal az átulános észrevétellel szeretném béfejezni, hogy mi a mi Jézus Krisztusról való nézeteinket vonzóbbaknak tekintjük a háromság tanéinál. Mi úgy érezzük, hogy nagyon sokat veszítenénk, ha azt a határozott jellemet és szelid fényt, a melyet ő lelkünknek nyújt, felcserélnők azokkal a zavaros és ki nem egyenlíthető dicsőségekkel, a melyekkel ama rendszer őt felruházni igyekszik. Az unitarismus szerint ő oly lény, a kit meg lehet érteni, mert ő egy lélek, egy öntudatos természet. A miénkkel ellenkező hit szerint pedig ő két hasonlótlan lélekből öszszetett felfoghatatlan lény, a kiben egyesülve van egy véges és végetlen természet, egy gyarló és tudatlan s egy mindenható és mindentudó lélek. És vajjon egy ily lény illő tárgya-e az emberi gondolatnak és szeretetnek? Egy más fontos megjegyzés gyanánt még azt is hozzáteszem, hogy mi Jézust a helyett, hogy három homályos és érthetetlen személy közül a másodiknak tekintenők, az elsőnek és legjelesebbnek tartjuk az ő cselekvési körében, s így ő előttünk kiváló ragaszkodás tárgya, a melyre nézve hozzá hasonló, vagy versenytársa nem létezik. Előttünk ő első az Isten fiai között, legközelebb áll az atyához, s hozzá leginkább hasonlít. Ő legelső az Isten kegyelmének és jótékonyságának hirdetői között, s általa a legtöbb jó árad a teremtésre. Ő a legelső az Isten kegyében és szeretetében; a legkedvesebb az imádók és legkiválóbb a közbenjárók között. E nagy mindenségben, a mely azért van alkotva, hogy szerzőjének tüköre legyen, mi úgy fordulunk Jézushoz, mint Isten legtisztább képéhez, s hálásan adunk neki helyet lelkeinkben, de csak a másodikat a végetlen atya után, a kire ő maga irányozza a mi legfőbb szeretetünket.

VIII. Most áttérek egy igen fontos tárgyra. Az unitarismus előmozdítja a kegyességet az által, hogy az embernek mint bűnösnek szükségeit kielégíti. A bűnös szükségeit szinte egy szóval ki lehet fejezni. Neki a teremtő kegyelméről való biztosításra van szüksége. Neki zálog kell a végre, hogy Isten a legtisztább alaku szeretet, azaz, hogy az ő jósága anynyira önzetlen, szabad, teljes, erős és változhatatlan, hogy azt az ő teremtményeinek

tus szenvedései által a pokol tüzétől megmenekülhet, mintha az ő befolyása által az égi szellemet, a buzgóság lelkét megnyeri. Vajjon egy ilyen rendszer kedvező-e egy nemes és mindig fejlődő kegyességre nézve?

Egy kis kitérést tán meg fognak engedni nekem. Én e fejezetet azzal az általános észrevétellel szeretném béfejezni, hogy mi a mi Jézus Krisztusról való nézeteinket vonzóbbaknak tekintjük a háromság tanéinál. Mi úgy érezzük, hogy nagyon sokat veszítenénk, ha azt a határozott jellemet és szelid fényt, a melyet ő lelkünknek nyújt, felcserélnők azokkal a zavaros és ki nem egyenlíthető dicsőségekkel, a melyekkel ama rendszer őt felruházni igyekszik. Az unitarismus szerint ő oly lény, a kit meg lehet érteni, mert ő egy lélek, egy öntudatos természet. A miénkkel ellenkező hit szerint pedig ő két hasonlótlan lélekből öszszetett felfoghatatlan lény, a kiben egyesülve van egy véges és végetlen természet, egy gyarló és tudatlan s egy mindenható és mindentudó lélek. És vajjon egy ily lény illő tárgya-e az emberi gondolatnak és szeretetnek? Egy más fontos megjegyzés gyanánt még azt is hozzáteszem, hogy mi Jézust a helyett, hogy három homályos és érthetetlen személy közül a másodiknak tekintenők, az elsőnek és legjelesebbnek tartjuk az ő cselekvési körében, s így ő előttünk kiváló ragaszkodás tárgya, a melyre nézve hozzá hasonló, vagy versenytársa nem létezik. Előttünk ő első az Isten fiai között, legközelebb áll az atyához, s hozzá leginkább hasonlít. Ő legelső az Isten kegyelmének és jótékonyságának hirdetői között, s általa a legtöbb jó árad a teremtésre. Ő a legelső az Isten kegyében és szeretetében; a legkedvesebb az imádók és legkiválóbb a közbenjárók között. E nagy mindenségben, a mely azért van alkotva, hogy szerzőjének tükörré legyen, mi úgy fordulunk Jézushoz, mint Isten legtisztább képéhez, s hálásan adunk neki helyet lelkeinkben, de csak a másodikat a végetlen atya után, a kire ő maga irányozza a mi legfőbb szeretetünket.

VIII. Most áttérek egy igen fontos tárgyra. Az unitarismus előmozditja a kegyességet az által, hogy az embernek mint bűnösnek szükségeit kielégíti. A bűnös szükségeit szinte egy szóval ki lehet fejezni. Neki a teremtő kegyelméről való biztosításra van szüksége. Neki zálog kell a végre, hogy Isten a legtisztább alakú szeretet, azaz, hogy az ő jósága anynyira önzetlen, szabad, teljes, erős és változhatatlan, hogy azt az ő teremtményeinek

hálátlansága és engedetlensége nem tudja feljülmulni. Ez a legyőzhetetlen szeretet, melyet a szentírás kegyelemnek nevez, és a mely nem érdemre vár, hogy az előidézzé, hanem kiárad a legvétkesebbre is, ez a bűnösnek egyetlen reménye, és alkalmas arra, hogy a legbuzgóbb hálát előidézzé. Már most az Istennek eme kegyelmét, a mely az eltévedt gyermeket felkeresi, s a megtérőt befogadja és megáldja, a mi hitünk oly tisztán és erélylyel hirdeti, a mit túlhaladni nem lehet. Az unitarismus egy pillanattig sem figyel azokra a közönséges tévedésekre, a melyek e tiszta tulajdonságot elhomályosítják. Nem akar hallani Istennek oly boszuló haragjáról, a melyet csak vérrel lehet kioltani, oly igazságosságról, a mely vaslánczczal köti meg a maga kegyelmét, míg annak igényei teljesen kielégítést találnak. Hallani sem akar arról, hogy Istennek idegen befolyásra volna szüksége, a mely az ő kegyelmét felébreszse; hanem azt tanítja, hogy a leggyöngédebb emberi szülőnek eltévedt gyermeke iránti epekedése csak halvány képe az Isten mély és elárasztó könyörületének a vétkező ember iránt. Az unitárius az isteni léleknek a megbocsátásra való lényeges és változhatatlan hajlamát úgy tekinti, mint a mely Istennek minden igéjéből kisugárzik, különösen kisugárzik pedig a Jézus Krisztus küldetésében és kijelentésében, a ki azért élt és azért halt meg, hogy az isteni kegyelem kimerithetetlen hűségét kijelentse; és a kijelentés segélyével Istennek e tulajdonát látja mindenütt, maga körül és magában. Látja a sütő napban, az esőben, a mely rosza és háládatlanra egyaránt leszáll; a békében, a mely abban a mértékben tér vissza a lélekbe, a mely mértékben visszatér Istenhez és a kötelességhez; a könyörületesség érzetében, a mely önkénytelen támad az emberi lélekben az elesett és elveszett iránt; és az erkölcsi ösztönben, a mely arra tanít, hogy mi e könyört szent elv gyanánt, az Isten végetlen szeretetének kifolyása gyanánt tápláljuk. Valóban az unitarismus oly szilárdan állítja az Isten kegyelmét, hogy azt a vádat emelték ellene, miszerint a bűnöstől elveszi a büntetés félelmét — oly vádat, a melynek semmi alapja nincs; mert a mi rendszerünk azt tanítja, hogy az Isten kegyelme nem ösztönyszerű gyöngédség, a mely fájdalmat nem tud okozni; hanem végetlen bölcs szeretet, a mely a maga tárgyának valódi és marandó javát óhajtja, s következőleg azt óhajtja, hogy a bűnös először is teljesen tisztává váljék, a mely nélkül szükségképpen és változhatatlanul szégyen, szenvedés és a menyeyei atyától való számüze-

tés, jutna részibe. Ily módon az unitarizmus hozza létre legfényesebben Istennek kegyelmét és megbocsátó jóságát; és e róla való kijelentéssel oda törekszik, hogy gyöngéd és megnyugtató kegyes-séget ébresztszen; hogy őszinte, szabad szeretetet támaszson, a mely hátkodik azon, hogy megsértett; szabad utálatot a bűn iránt, nem azért, hogy a bűn büntetést von maga után, hanem azért, mert ez a lelket a könyörülő atyától elválasztja.

Mi ellene mondunk a háromság tanának azért, mert elhomályosítja az Isten kegyelmét. És ezt különböző úton teszi. Már láttuk, hogy ez oly nézeteket nyújt az Isten kormányzatáról, hogy alig foghatjuk fel, hogy e tulajdon az ő jellemének része lenne. A szeretetnek vagy jótékonyságnak elve a bűnös iránti kegyelem, a maga legmagasztosabb alakjában; s ezt bizonyára nem lehet oly lénytől várni, a ki minket eredendő bűnnel terhelt életre teremtett, s a ki az ily gyarló s erőtelen természet örököseit örök büntetéssel fenyegeti. Egy ilyen teremtővel a kegyelem eszméje nem egyesülhet; sőt azt mondom, hogy ily kormányzat alatt az embernek semmi kegyelemre nincs szüksége; mert ő ily teremtő iránt semmi hódolattal nem tartoznék, és természetesen nem tudna vétket végbevinni: vétek nélkül pedig sem kegyelemre, sem megbocsátásra nem lenne szükség. E rendszernek szigorúsága egy alapra helyezné őt egy sértett lényvel. A rossz a teremtőn feneklenék.

Továbbá, a háromság tana homályt vet Isten kegyelmére azon eljárás által, a mint a megbocsátást közölve hiszi. Ez azt tanítja, hogy Isten azért bocsátja meg a bűnös büntetését, mert a val egyenlő szenvedést kapott egy ártatlan lénytől; hogy a bűnös szenvedéseit el lehet mosni egy helyettes szenvedései által, melyek az isteni igazságosságot teljesen kielégítik. És ez — a „kegyelem természete?” Mit jelent a megbocsátás, ha nem azt, hogy a szülői szeretet ereje a megtérő gyermeket visszafogadja? E tan az üdvözítőt azzal ruházza fel, hogy érdemet igényeljen, s joga legyen követői bűneit megbocsátani; s a bűnbánónak Isten általi elfogadtatását oly elégtétel gyanánt mutatja fel, a mely méltó az ő fia érdemeihez. És vajjon a kegyelem, a mely szabad és ki nem érdemelt szeretetet jelent, nyilvánosabbá, fénylőbbé lesz-e az által, ha a jogot és érdemet üdvösségünk alapjává tesszük? Lehetett volna-e biztosabb eszközt találni ki a végre, hogy annak szabad voltát elhomályosuljon, s a bűnös hálája, az azt igénylő uralkodótól ama szenvedő felé irányuljon, a ki teljes elégtételt ad az ő vétkeért?

Tudom, azt fogják mondani, hogy a háromság tana nagyobbítja Isten kegyelmét, mert azt tanítja, hogy ő maga gondoskodott a bűnösre nézve helyettesről. De én azt felelem, hogy az a munka, a mi itt a kegyelemnek van tulajdonítva, nem a legillőbb, arra sem alkalmas, hogy azt nyilvánítsa és a szívbe benyomja. Ezt világossá lehet tenni az életből meritett példákkal. Tegyük fel, hogy valamely hitelező bizonyos adósok iránti könyörületességből rábeszél egy jó indulatú gazdag embert, hogy neki azok helyett fizessen. Vajjon az adósok nem látnának-e nagyobb könyört, nem éreznének-e mélyebb leköteleztetést, ha őket szabadon és önkéntesen mentenék fel? És vajjon az ő hálájuk nem terjed-e túl a hitelezőn a helyettesig? Vagy tegyük fel, hogy valamely szülő nem akarván engedetlen de gyenge gyermekét megbüntetni, egy erősebb gyermeket beszélne reá, hogy azt helyette elhordozza. Vajjon a hibás nem látna-e megilletőbb könyört a szabad megbocsátásban, amely egyenesen szülői szívből ered, mint e kerülő elengedésben: és vajjon nem jön-e kísértetbe arra nézve, hogy leghőbb szeretetével a nagylelkű szenvedő felé forduljon? A helyettesítésnek eme folyamában, a melylyel a háromság tana oly hangosan dicsekszik, az Isten könyörületessége öszszeszövődötté válik a helyettes jogai-
val és érdemeivel, és távolabbi oka a mi üdvösségünknek. E jogok és érdemek közelebb vannak, láthatóbbak és a dicsőséget kegyelemmel és könyörrel osztják el a mi szabadításunkra. Azok eltérítik a lelket az isteni jóságtól, mint a boldogság egyetlen forrásától és csak megrendítik annak reményét. Ez annyit teszen, mint a kegyességet gyarapodása és öröme egyik legfőbb eszköztől megfosztani. Semminek sem kellene állani a lélek és Isten könyörületessége között. Semminek sem kellene osztozni a könyörrel a mi üdvezülésünk munkájában. A Krisztus közbenjárását soha sem az igazság követelésének, az érdem igényének kellene tekinteni, hanem mindig a szeretethez és könyörhez való alkalmazkodásának. Sajnálom kimondani, hogy Krisztus, a mint őt ma a tömeg tekinti, éppen ama tulajdon gyönyörét rejti el, a melyet feltárni neki célja volt. Félek, hogy Jézus sokak előtt inkább hordja magán a megnyerő gyöngéd könyörületesség dicsőségét, mint az ő atyja, és hogy őt a bűnös kiváló menhelyének tekintik. Vajjon ez-e az út a kegyesség sziláditására?

A háromsághívók azt képzelik, hogy rendszeröknek van egy nézete, a mely kiválólag alkalmas arra, hogy a bűnösnek békét és

reményt nyujtson, s következőleg a hálát és szeretetet előmozdítsa. Ez a következő. Ők azt mondják, hogy ez egy végetlen helyettesről gondoskodik a bűnös számára, a kinél semmi sem tud nagyobb-szerű szabadítást eszközölni a megterhelt lelkiismeret számára. Jézus a háromság második személye lévén, alkalmas volt arra, hogy a bűnért végetlen elégtételt adjon; és mi az, kérdik, a mit az unitarismusban ezzel össze lehet hasonlítani? Nekem csupán két rövid feleletre van időm. Először is egy végetlen elégtétel tana, a helyett hogy reményünket felépítené, inkább felforgatja; mert ez végetlen szigorot tételez fel abban a kormányzásban, a mely ezt megkivánja. Ha én hinném azt, a mit a háromság tana tanít, hogy sem a legkisebb hibát, sem a gyermek serdülő lelkének első bűnét nem lehet megbocsátani végetlen engesztelés nélkül, akkor én úgy érezném, hogy kimondhatatlan rémitő törvényhozás, és oly törvények alatt élek, a melyek, miként a Drákóéi, vérrel vannak írva; s a helyett, hogy az uralkodónak egy végetlen helyettesről való gondoskodását megköszönném, irtóznám azoktól a tulajdonoktól, a melyek ily eszközt szükségessé tesznek. Azt mondják ugyan közönségesen, hogy végetlen elégtételre szükség van azért, hogy a bűn alávalóságára nézve illő és mély benyomást gyakoroljon. De arról, a ki minden lelket teremtett, s beléje fogékonyságot adott, nem kell úgy gondolkozni, hogy annyira hiányzik nála a jóság és bölcsesség, hogy oly világegyetemet alkotott, a mely oly rettenetes és lealacsonító módot igényel az engedelmesség kisajtolására, a milyen egy Istennek bűnért való szenvedése. Félek, hogy ez a végetlen helyettesről való tan, a ki a bűn büntetését azért szenved el, hogy Istennek ellenünk való boszuját kijelentse, s így fentartsa az ő kormányát, annyira ismeretes mindnyájunk előtt, hogy annak szigoru jellemét tekintetbe sem veszik. Engedjék meg tehát nekem, hogy adjam elő azt önöknek új kifejezésekkel és új felvilágosításokkal. És ha, a midőn ezt teszem, megsérteném is hallgatóim valamelyikét, arra kérem, higyjék el nekem, hogy én ezt fájdalommal, és semmi más indokból, csak abból a vágyból teszem, hogy az igazság ügyének szolgáljak. — Tegyük fel tehát, hogy egy tanító önökhöz jőne, s azt mondaná önöknek, hogy a teremtő, hogy az ő gyermekeinek megbocsásson, egy bitótófát emelt a mindenség közepére, s azon a vétkesek helyett nyilvánosan kivégzett egy végetlen lényt, az ő legfőbb istenségének osztályosságát; tegyük fel, hogy ő azt állitaná, hogy ez a kivégzés azért lett létesítve, hogy a legvi-

lágosabban és legrettentőbben nyilvánuljon Istennek igazságossága, és az a végetlen szenvedés, a melyet az ő törvényei nyilvánossá tettek; s tegyük fel, hogy ő még azt is hozzátenné, hogy az ég és föld minden lakóinak e borzasztó látványra kellene irányozni szemeket, mint az engedelmesség és erény leghatalmasabb kikényszerítésére. Nem azt mondanák-e önök neki, hogy káromolja teremtőjét? Nem azt mondanák-e neki, hogy e központi bitófa homályt vet a mindenségre; hogy az oly kormányzásnak a szelleme, a melynek megbocsátási tettei enynyire vérrel vannak írva, csupa rémület, s nem szülői szeretet; és hogy annak az engedelmességnek semmi értéke nincs, a melyet e borzasztó látvánnyal kell fentartani? Nem azt mondanák-e neki, hogy bár önök gyermekkorban vannak és tökéletlenek, de mégis tudnának nemesebb indokokból cselekedni, s a bünt magasztosabb nézetekből utálni; és hogy az angyaloknak, ezeknek a szeretet tiszta lángjainak, annál kevésbé van szüksége akasztófára és kivégzett istenre, az ők loyaltások megszilárdítására? Önök ily tanításnál mind úgy éreznének, a hogy én ezt feltettem; és mégis mennyire különbözik ez az elégtétel népszerű tanától! E tan szerint nekünk egy végetlen lényünk van, a ki arra van ítélve, hogy mint helyettes szenvedje el a kereszt halálát, azt a büntetést, a mely gyalázatosabb és kiválóbb az akasztófánál, s a mely csak a rabszolgák és legnagyobb gonosztevők számára van fentartva; és ő e büntetést elszenvedi azért, hogy az Isten törvényének rettenetességét kimutassa, és büntől való iszonyodást idézzon elé a világegyetemben. Figyelembe kell vennem, hogy a tömeg, a mely e tant vallja, nincs hozzászokva, hogy azt e világnál tekintse; hogy rendesen nem tekinti Krisztus halálát bünyfenyítő kivégzésnek, az igazságosság végetlenül rettentő alkalmazásának, a melynek célja megmutatni, hogy nekik végetlen elégtétel nélkül semmit sem kell remélniök Istentől. Az ő lelkök egy nemes ösztönnél fogva ez ijesztő nézetektől elfordul és a szenvedő szeretetéhez, önzetlenségéhez, erkölcsi nagyságához és szépségéhez hajlik; s ilyen gondolatok által a keresztet a béke, hála, szeretet és remény forrásává teszik; s ez által gyönyörű példát nyujtanak az emberi lélek hatalmáról arra nézve, hogy az a legészszerütlenebb rendszerben is ahoz ragaszkodik, a mi jó és tisztító. Sokan retteghetnek attól a magyarázattól, a melyet én itt adtam; de én nem tudom megkülönböztetni, hogy ez minő tekintetben lenne igaztalan az elégtétel népszerű tana iránt. Én min-

den felekezeti kerestetényt sajnállok megbotránkoztatni; de még inkább fájdalom közös hitünk romlottságát, a melyet kifejtteni ma kényszerítve éreztem magamat.

A végetlen elégtétel tana ellen még egy második ellenvetésem is van. Ha mi azt apróra megvizsgáljuk, s kétes kifejezéseitől megszabadítjuk, akkor semmivé lesz. E tan csupa gúny. A háromsághívó azt mondja nekem, hogy nekünk e rendszer szerint végetlen helyettesünk van; hogy a végetlen Istennek tetszett a mi büntetésünket magára venni, s következőleg a megbocsátás biztossá lett. De én itt azt kérdelem tőle: értem-e én önt? Azt akarja-e ön mondani, hogy a nagy Isten, a ki soha sem változik, a kinek boldogsága ugyanaz volt tegnap, az ma és örökké, hogy ez az örökkévaló lény valósággal magára vette az én bűneim büntetését, valósággal szenvedett és meghalt? Minden kegyes ember, ha e kérdéssel sarkalják, azt fogja mondani: Nem. Mit jelent tehát a végetlen elégtétel tana? Hát ezt: Isten egyesítette magával a mi természetünket, vagyis egy emberi testet és lelket; s ezek viselték el a szenvedést a mi bűneinkért; s az ezekkel való egyesülésnél fogva azt lehet mondani, hogy Isten maga hordozta el. Ilyen formán e magasztalt rendszer csak szavakból áll. A végetlen áldozat gyarló embernek bizonyul, és Istennek az áldozatban való részvéte csupa költemény. Egész tisztelettel kérdelem: Adhat-e e tan csak egy pillanatnyi megnyugvást is egy elfogulatlan, gondolkozó ember lelkiismeretének? Nem ingat-e meg minden reményt az által, hogy az egész vallást gyanussá és bizonytalaná teszi? Kénytelen vagyok kimondani, hogy én ebben a fenségességnek, a bölcseségnek vagy szeretetnek semmi kinyomatát, semmi Istenhez méltót nem látok; s ha én ezt ama nemesebb hitel öszszehasonlítom, a mely szemeinket és sziveinket Isten lényeges könyörületességére mint egyedüli reményünkre irányozza, bámulok, hogy valaki kiváló hatást tulajdonít annak, mint oly vallásnak, mely a bűnösök számára van, s mint oly eszköznek, a mely a lelket kegyes bizalommal és szeretettel tölti el. Jól tudom, hogy némelyek azt fogják mondani, hogy én, midőn egy végetlen elégtétel tanát elvetem, megfosztom magamat az isteni kegyelem minden reményétől. Az ilyeneknek azt mondanám, önök csorbát ejtenek Isten kegyelmén. Én félelem nélkül bizom magamat a kegyelemre. Én kívánom, hogy Krisztus érettem közbenjárjon. Én az ő hozzám való viszonyát Isten legszivesebb intézkedésének tekintem. Általa „ke-

gyelem és igazság“ jó hozzám az égből, s úgy tekintek az ő barátságára, mint egész jövődő létem legmagasabb rendű áldásaira. De nem kérhetem és nem merem őt arra kérni, hogy az én bűneimért végetlen elégtételt adjon; hogy Isten haragját kiengesztelje; hogy a mindenek atyját saját gyermekeivel kibékítse; s hogy előttem az isteni kegyelem karjait megnyissa, melyek engem létem legelső pillanatától kezdve körülvettek és hordoztak. Az én reményemnek alapja a teremtőnek lényeges és határtalan kegyelme, s ennél biztosabbat nekem a mindenség nem nyújthat.

IX. Mármost rátérek amaz utolsó vizsgálódásra, a melyet nekem e beszéd kerete megenged. Ez többször volt ugyan érintve, de megérdemli, hogy tisztán előadjam. Megjegyzem tehát, hogy az unitarismus előmozdítja a kegyességet, mert észszerű vallás. Ez alatt nem azt értem, hogy annak igazságait tökéletesen fel lehet fogni; mert a természetben vagy vallásban egyetlen tárgy sincs olyan, a melynek a mi gondolkozásunk határain túl számtalan viszonyai ne lennének. Azt értem, hogy annak igazságai megegyeznek egymással és minden felállított igazsággal. Az unitarismus öszhangzásban áll a kijelentés nagy és tiszta elveivel; az emberi természet törvényeivel és tehetségeivel; az erkölcsi érzelem sugallatával; és azzal a világossággal, melyet a mindenség a maga szerzőjének jellemére vet. Mi e tant vallhatjuk, a nélkül, hogy önmagunkkal ellenkeznénk, a nélkül, hogy értelmi és erkölcsi tehetségeink ellen fellázadnánk, s a nélkül, hogy keblünkben az isteni intő szózatot elhallgattatnók. S ez kimondhatatlan jótétemény; mert egy oly vallást, a mely enynyire öszhangzik az észszel, lelkiismerettel és egész szellemi lényünkkel, egyetemes birodalomnak alapját vetette meg a kebelben; és a sziv, semmi ellentmondásra nem találván az értelemben, kétség és félreértés nélkül teljesen és örömmel vonzódik teremtője szeretetéhez.

Mi azt hozzuk fel a háromság ellen, a mit mindig felhoztak ellene, hogy az ellenkezik az észszel és azt lealacsonítja, s így a lelket legrosszabb gúnynak teszi ki. Ennek védői közül némelyek, a kik bátrabbak voltak, mint okosak, az „értelme alávetését“ még úgy ajánlották mint előkészületet annak elfogadására. Ennek kiváló tana erőszak a mi értelmi természetünkön. Három személyét, a kik együtt annak Istenét teszik, vagy három értelem nélküli különbségre, semmit nem jelentő hangra kell feldarabolni; vagy ha nem, akkor ezek három öntudatos lényt tesznek, a kiket

semmi emberi mesterség vagy metaphysikai leleményesség sem tud egy lény nyé olvasztani, a kiket valósággal nem lehet egy léleknek tekinteni, olyannak, a melynek öntudata és egy akarata legyen. Már most az oly vallási rendszer, a melynek alapelve sérti az értelmet, igen természetesen egyáltalában e kiváló jellemvonáshoz alkalmazkodik, és különösen észszerütlenné lesz. Ugy látszik, hogy annak, a ki a maga hitét bármi tekintetben annál a bizonyitéknál fogva kénytelen védelmezni, hogy az emberi értelem az eset által anynyira megromlott, hogy a vallás dolgában itélni nem alkalmas, és hogy Istent tiszteljük, midőn elfogadjuk azt, a mi az értelmet megbotránkoztatja, annak semmi védelme nem marad az öszszetornyosult oktalanságok ellenében. Ez elvek szerint annak a vakbuzgónak, a ki így kiáltott fel: „Hiszem mert lehetetlen“, méltó jogczime volt a kanonizálásra. Az ész sokkal istenibb tehetség, mint hogy azt büntetés nélkül bántalmazni lehetne. E szerint, a mint már láttuk, a háromsági tan sok lealacsonító tévedéssel békózza le magát; s legtermészetesebb szövetségét a kalvinismusban találja fel, ama kegyetlen hitben, a mely megfosztván az Istent kegyelmétől és az embert tehetségeitől, a keresztény vallásból kinzószer csinált a félénkek számára, kétség és gúnytárgyat a keményebb szelleműek számára. Ismét azt mondom, hogy az oly tan, a mely az ész anynyira sérti, mint a háromság, annak védőit még sokkal gonoszabb gunyolódásokra készíti elé, abban a mértékben, a melyben ez a lélekbe befészkelődik. Ez leontja az igazság és hamisság közti különbséget és válaszfalakat. Beteges izlést teremt a csodás lelkesültség költeményei, tulzásai, meglepő titkai és vad álmai iránt. Lerontja az igazság egyszerű, tiszta, és vidám szépsége iránti hajlamot. Különösen midőn az értelem lealacsonítását a kegyesség ténye gyanánt tanítja, nem csodálkozhatunk, hogy a legdurvább babonákat kiaknázzák, s a tömeg kegyetlensége lépést tart a csalás és vakbuzgóság csalásaival. Az egyház története a legjobb magyarázat az ész és vallás egymástól való elválasztásának eredményeire nézve; és ha a jelenkor sok oly babonától szabadult meg, a mely alatt a keresztény vallás és az emberi természet századokon át nyögött, akkor ennek szabadulása nagy mértékben annak köszönhető, hogy az ész a maga hosszasan sértett jogait visszanyerte.

Teméntelen az a sérelem, melyet az észszerületlen tanok, ha az emberek teljesen hitték, a valláson elkövettek. Az emberi léleknek egysége van. Annak külön tehetségei megfelelnek egymás-

nak. Egy élet hatja át; s annak szépsége, ereje, növekedése semmitől sem függ anynyira, mint elveinek öszhangjától és együttes működésétől. Ezt bármelyik tehetségére nézve, különösen pedig az ész nemes és különböztető tehetségére nézve megalázni anynyi, mint azon általános sérelmet követni el. Nincs hamisabb nézet annál, mint hogy a szívnek az értelem törpítése által kell gyarapodni; hogy a zavaró tanok a legjobb táplálékai a kegyességnek; és hogy a vallás homályban és sötétben tenyészik legbüjjében. Az ész Istenért, mint annak legfőbb tárgyaért lön adva; s éppen érette azt ugy kell tartani, hogy szent, ép, és felvilágosodott legyen, hogy védve legyen az emberi visszaéléstől, s szelid önbecsülés hassa át.

A lélek soha sem működhetik oly sikeresen és örömmel, mint a mikor minden tehetségei és érzelmei közreműködnek; a mikor valamely nagy és lelkesítő tárgy gondolatot és érzelmet, észt és fogékonyságot egyaránt felhiv. Soha sem tudja magát egész erővel Istennek szentelni, ha a vezér-tehetség oly lényt lát benne, a mely őt megbotránkoztatja és megzavarja. Nekünk öszhang kell a mi benső természetünkben. Nekünk oly kegyesség kell, a mely a világosságot és melegséget egyesíti, s a melyre az értelmi tehetség jóssággal tekint. Mi a vallást ugy kívánjuk eléadatni, a mely az értelem legtisztább pillanataiban, az igazság vonásait tisztábban kitünteti; a mely ingadozás helyett erőt és állandóságot gyűjt az emberi lélek haladásából. Mi azt hisszük, hogy az unitárius keresztény vallás e szükségeket kielégíti, s ezért becsüljük mi azt, mint a kegyesség legjobb barátját.

Előadtam ezekben azokat a főbb okokat, a mikre én az unitarismus igényét alapítom a végre, hogy az a felvilágosodott, mély és boldogító kegyességet előmozdítja.

Azt kérdi talán már most valaki, hogy miért becsüljük mi a mi rendszerünket és miért építünk templomokat annak terjesztésére? Ha megengednék nekem, hogy magamat azon lelkiismeretes unitáriusok nevében fejezzem ki, a kik tanjokat saját szívökhöz és életökhöz szabják, akkor így felelnék: Mi azért becsüljük és azért szeretnők elterjeszteni a mi nézeteinket, mert azt hisszük, hogy az sokkal nagyobb dicsőségben jelenti ki az Istent, és sokkal közelebb viszen minket hozzája, mint bármely más. Mi egy mély szükség tudatával birunk, a melyet a teremtet dolgok ki nem elégítenek; érezzük egy tökéletes lény szükségét, a kiben a

mi erőnk és szeretetünk összpontosulhat, egy mindenható atyáét, a kiben a mi gyarlóságaink, tökéletlenségeink és bánataink menhelyet találnak; és ilyen lényt és atyát az unitárius keresztény vallás állít elénk. Ezért becsüljük mi azt mindenek felett. Mi minden más jóval szakíthatunk. Elviselhetjük az élet legszebb kilátásainak besötétülését. De az Egy Istenről és atyáról szóló eme tiszta vigasztaló tan drágább életünknel, és ezt nem hagyhatjuk. Előttünk e hit által minden szebbé válik. Elyen atyától származván, létünket megbecsülhetetlen adománynak tartjuk. Mi a mi atyánkkal mindenütt találkozunk, s az ő jelenléte, miként a nap, megvilágítja ösvényeinket. Látjuk őt az ő munkáiban, halljuk az ő magasztalását emelkedni minden lépten-nyomon, a hol járunk. Közel érezzük őt a mi magányunkban, s néha gyöngédebben érintkezünk vele, mint a minő az emberi barátság. Látjuk őt kötelességeinkben, s azokat annál örömelebb teljesítjük, mert ez a legjobb adomány, a mit mennyei jótevőnknek felajánlhatunk. Sőt bár szomorú a bűn tudata, de még ez sem forgatja fel a mi békénket; mert mi az Isten kegyelmében, a mint az Jézus Krisztusban nyilvánult, kimeríthetetlen forrását látjuk az erőnek, tisztaságnak és megbocsátásnak mindazok számára, a kik e mennyei ajándékokat gyermeki bizalommal keresik. — E hit által egy új, a természeti érzelemnél tisztább és nemesebb jótékonytságot érzünk támadni embertársaink iránt. Az egész emberiség iránt gazdag és szabad szeretetet látunk kiáradni a közös atyától, s e szeretet által illetve mindenkinek barátai vagyunk. Egy ilyen jó atyától, a milyenben mi hiszünk, semmi jó sem igen nagy a végre, hogy azt a világ vagy a magunk számára ne várhatnók. Mi reméljük tőle az ő saját lelkét, a mit az ő legnagyobb ajándékának tekintünk; reméljük azt a boldogságot, hogy az atyával és a fiúval való lelki egyességben mindig előhaladunk az igazságban és erényben, erőben és szeretetben. Azt mondják ugyan, hogy a mi hitünk az utolsó órában nem bizonyul horgonynak. De mi ismertünk olyanokat, a kiknek végelválását ez megdicsőítette; s ennek erejéről való tapasztalatunk a megpróbáltatás és veszély közepette bebizonyította, hogy az megfelel az emberi természet minden szükségeinek. Mi nem kételkedünk azon, hogy e hit őszinte követőinek a halál csak átmenet lesz ama csendes, tiszta és örömteljes hajlékokba, a melyeket Krisztus az ő tanítványainak készített. Reméljük, hogy ott e nagy és jó szabadítóval találkozunk. A hit szemeivel már is látjuk, a mint ő égies sze-

retettel maga körül tekint mindazon különböző nézetűekre, a kik az ő szellemét befogadták. Az ő szelleme; az ő mennyei atyja akaratára iránti nemes és teljes odaadás; az ő egyetemes, felülmulhatatlan jótékonyága, a melylyel a maga részéről szabadon áldozta vérét, életét az emberiség üdvösségeért; ez isteni szeretet, s nem a hitformák, nevezetek és alakok azok, a melyek akkor az ő kiváló tetszését megnyerik. Mi hiszszük, hogy e szellemet feltaláljuk minden felekezeti és nevezeti emberek tömegénél; s azt is hiszszük, hogy azok, a kik minket most kárhoztatnak, felismerik egykor a rettegett unitáriusban Krisztusnak ez egyetlen ismertető jelét, s üdvözlík őt a mi közös urunk örömére. — Előadtam ezekben azokat a nézeteket, a melyekkel mi ez épületet felépítettük. Mi Istent dicsőíteni, s a tisztább, nemesebb és boldogabb kegyeséget előmozdítani kívánjuk. Még ha e tanban tévedünk is, azt hiszszük, hogy ez indokok fedezni fognak minket a hibáztatás ellenében; s lefegyverzik a türelmetlenséget, a mely minket e földön az egyházból, s a mennyben a mi atyánk házából kizárni óhajt.

Bevégezzük úgy, a mint elkezdettük ez épületnek az Egyetlen élő és igaz Istennek szentelésével. Mi azért emeltük ezt a mi magán házaink közepette, hogy emlékeztessen teremtőnkre. Azért építettük e szorgalmas városban, hogy a kegyes elmélkedés és ima számára menhely legyen. Mi ezt az örökkévaló királynak és atyának, a királyok királyának és urak urának szenteljük. Felszenteljük ezt az ő egységének, az ő hasonlíthatatlan és osztatlan fenségének. Szenteljük az ő szabad, meg nem vásárolt és ki nem érdemelt kegyelme dicsőítésének. Szenteljük Jézus Krisztusnak, az ő szeretete emlékének, az ő isteni erénye gyakorlásának, amaz igazság hirdetésének, a melyet ő vérrel pecsételt meg. Szenteljük a szentléleknek, Isten megszentelő befolyásának, a világosság és erő amaz égi kifolyásainak, a melyek a kegyes lelket felkeresik és felüditik. Szenteljük az imának és magasztalásnak, melyről azt hiszszük, hogy a mennyben folytatódik és tökéletesedik. Szenteljük a társas isteni tiszteletnek, a keresztény érintkezésnek, a szentek egyességének. Szenteljük a tiszta erkölcs, közrend, józanság, egyeneslelkűség és általános jóakarat ügyének. Szenteljük a keresztény intésnek, amaz intéseknek, buzdításoknak, s komoly és gyöngéd rábeszéléseknek, a melyek a bűnöst feltartóztathatják és Istenhez visszavezetik. Szenteljük a keresztény vigasztalásnak, amaz igazságoknak, a melyek a bánatot enyhítik, a bűnbánatot eleveni-

tik, s az emberi aggodalom és félelem terhét könnyebbitik. Szenteljük a halhatatlanság tanának, ama fenséges és örömteljes reményeknek, a melyek a siron túl terjednek. Egyszóval, mi ezt ama nagy munkának szenteljük, a mely az emberi lelket tökéletesíti, s szerzőjéhez való közelebb jutásra alkalmassá teszi. Hadd találjon itt a szív szívet. Hadd találkozzék itt az ember Istennel. Hadd emelkedjék innen mennybe áldozati füst gyanánt a magasztalás éneke, a hála elismerése, a bűnbánat sohaja, a kegyelem imája és a szent elhatározás; hogy nemzedékeken át a szülék szent hely gyanánt hagyják örökségül e házat gyermekeiknek, a hol „Isten feléjük fordította az ő arczát“, s zálogot adott nekik az ő örökkévaló szeretetéről.